

विद्यावाचस्पती (Ph. D.) पदवी अध्ययन कार्यप्रणाली
(Course Work)
मराठी विषय

(अ) संशोधनविषय – अभ्यासप्रणाली

५ क्रेडिट मार्क

(Research Methodology)

(अ) (१) Communication skill - संप्रेषण प्रणाली

मनुष्याला बाह्य जगाचे जे ज्ञान होते, त्यातूनच तत्त्वज्ञान, साहित्य, कला, धर्म, समाजव्यवस्था, ऊर्जोत्पादन अशा विविध क्षेत्रांतून त्याचे प्रतिध्वनी उमटतात. गेल्या तीन-चारशे वर्षांत नैसर्गिक शास्त्रांची पुष्कळ वाढ झाली. साहित्याच्या माध्यमातून लेखक, कवी, नाटककार आणि विचारवंत समाज सुधारण्याचा विचार मांडीत असतात. त्यातूनच जीवनवादी कला उदयास आली.

‘संप्रेषण प्रणाली’ यात व्याप्ती व समूह यांतील संबंध व्यापक पातळीवर होण्यासाठी खालील बाबींचा Communication skill चा अवलंब हवा.

- (१) भाषेचे अंतर्भूत ज्ञान होणे गरजेचे.
- (२) प्रयोगजीवी - व्यावहारिक - वाङ्मयीन भाषेची जाणीव कशा प्रकारे विकसित होते यावर संप्रेषण प्रणालीचे यश अवलंबून आहे.
- (३) परिवर्तनाचा विचार ललित साहित्याद्वारे अभिप्रेत आहे.

(२) Summar Presentation चर्चासत्रे – परिसंवाद, सादरीकरण

- (१) संशोधनविषयाचे ज्ञान सर्वांगीण होण्यासाठी परिसंवाद, चर्चासत्रे घेणे गरजेचे आहे.
- (२) सहिष्णुता आणि ललित साहित्य आकलन : हा चर्चासत्राचा विषय घेतल्यास त्यात,
  - (१) सहिष्णुतेचे स्वरूप सांगा ?
  - (२) सहिष्णुतेसाठी कोणत्या गोष्टींची आवश्यकता आहे ?
  - (३) सहिष्णुता आणि समाज यांचा संबंध सांगा.
  - (४) ‘पसायदान’ मधून लय होणाऱ्या सहिष्णुभावाचे स्वरूप विशद करा.

तात्पर्य, कोणताही विषय चर्चासत्रास / परिसंवादास घेतल्यास त्यात निर्माण होणाऱ्या प्रश्नांची उकल करून त्याचे निष्कर्षांसह सादरीकरण करणे गरजेचे ठरते.

प्रबोधनपर ललित साहित्य असा सविस्तर विषय चर्चासत्रास घेतला तर,

- (१) ललित साहित्य व प्रबोधन
- (२) स्वातंत्र्य व ललित साहित्य
- (३) समता व ललित साहित्य
- (४) बंधुता व ललित साहित्य
- (५) न्याय व ललित साहित्य
- (६) नीती व ललित साहित्य
- (७) सहिष्णुता व ललित साहित्य

विद्यावाचस्पती (Ph. D.) पदवी विषय संशोधन स्वरूपानुसार विविध प्रकारे विषय व्याप्ती घेऊन चर्चासत्रामध्ये किमान तीन वेळा तरी सादरीकरण माहिती संबंधित संशोधन विषयाची संकलित करावी.

(३) Computer application संगणकीय साधन वापर

संशोधन क्षेत्रात विषय मांडताना संगणकीय प्रणालीचा वापर अवश्य करावा – सूची तयार करताना ग्रंथ नाम / पुस्तके/ संदर्भ / यंत्रप्रक्रिया प्रणाली वापरावी. आकडेवारी देतानाही याचा वापर होणे गरजेचे आहे.

(४) Review of Published Research (प्रसिद्धी संशोधनकार्य आढावा घेणे.)

आपल्या संशोधन विषयास उपयुक्त अशा इतर संदर्भ साहित्याचा आढावा घेणे गरजेचे ठरते. उदा. वैचारिक साहित्य संशोधनाचा विषय असेल तर महात्मा फुले / आंबेडकर / आगरकर इ. विचारधारा लक्षात येणे गरजेचे आहे. नाटक हा विषय घेतला तर स्वातंत्र्यपूर्व काळ / स्वातंत्र्योत्तर काळ यांचा नाट्यलेखन परामर्श घेणे महत्त्वाचे ठरते.

(५) Tours (अभ्यास सहली)

संशोधनविषय परिपूर्तीसाठी लेखक / त्यांचे प्रदेश निवडणे, त्यांना भेटी देणे महत्त्वपूर्ण ठरते. केशवसुत काव्य (मालगुड कोकण प्रदेश) कुसुमाग्रज (वाशी), लो. टिळक (पुणे गायकवाड वाडा) इ. आपल्या संशोधन विषयाची व्याप्ती त्या त्या विषयानुरोधाने विस्तारित करता येण्यासारखी असावी.

(१० क्रेडिट मार्क)

(ब) Subject Specific Course (विशेष विषय अभ्यासक्रम)

मराठी विषयात संशोधन क्षेत्रात खालीलप्रमाणे विशेष विषय अभ्यासासाठी अभिप्रेत आहेत.

- (१) मध्ययुगीन वाङ्मय प्रवाह - संतसाहित्य
- (२) लोकसाहित्य
- (३) ग्रामीण साहित्य
- (४) दलित साहित्य
- (५) ध्येयवादी साहित्य
- (६) महानगरीय संवेदनाशील साहित्य
- (७) जनवादी साहित्य
- (८) ललित गद्यात्मक,
- (९) प्रबोधनपर वैचारिक वाङ्मय
- (१०) आत्मकथनपर साहित्य

(१) संतसाहित्य - महाराष्ट्रात वारकरी - महानुभाव संप्रदायात संतांनी वाङ्मयरचना विपुल केलेली आहे. ज्ञानेश्वर - तुकाराम - एकनाथ-रामदास आदी संतांचे वाङ्मयीन योगदान त्याचप्रमाणे महानुभावीय संप्रदायातील चक्रधर - गोविंदप्रभू - महदंबा इ. ची वाङ्मयरचना महत्त्वपूर्ण आहे. संतवाङ्मय परंपरेचे विशेष महत्त्वपूर्ण आहे.

संतवाङ्मयपर पुस्तके - (१) ज्ञानेश्वरी (२) तुकोबाराय गाथा (३) एकनाथी भागवत (४) दासबोध (५) लीलाचरित्र

संदर्भ पुस्तके

- (१) पालखी - दि. बा. मोकाशी
- (२) मोगरा फुलला - गो. नि. दांडेकर
- (३) इंद्रायणीकाठी - रवींद्र भट
- (४) आनंद ओवरी - दि. बा. मोकाशी
- (वरील संदर्भीय पुस्तक परीक्षण करणे.)

(२) लोकसाहित्य - लोकसाहित्य परंपरेचा वारसा महत्त्वपूर्ण आहे. लोकसाहित्यात तमाशा, गोंधळ, गवळण, कीर्तन, ओवी, अभंग - कलगी - तुरा इ. लोककलावंतांची परंपरा महत्त्वपूर्ण आहे. डॉ. प्रभाकर मांडे, डॉ. गंगाधर मोरजे, डॉ. शरद व्यवहारे, डॉ. वाडकर, डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे, दुर्गा भागवत, शान्ता शेळके इ. लोकसाहित्य अभ्यासकांचे योगदान महत्त्वाचे आहे.

पुस्तके

- (१) प्रभाकर मांडे - लोकसाहित्याचे स्वरूप
- (२) तारा भवाळकर - लोकसंचित
- (३) ढेरे रा. चिं. - लोकसंस्कृतीचे उपासक
- (४) ढेरे रा. चिं - लोकसंस्कृतीची क्षितिजे
- (५) गोडसे द. ग. - लोकधारा
- (६) गंगाधर मोरजे - लोकसाहित्य : एक स्वतंत्र अभ्यासक्रम

(वरील संदर्भीय पुस्तके परीक्षण करणे.)

(३) **ग्रामीण साहित्य** - खेड, खेड्याचा परिसर, देशातील ग्रामीण भागाचे जीवन, शेतकरी - शेतकऱ्यांच्या समस्या इ. ग्रामीण भागातील शेतकरी, कातकरी समस्या, डॉ. आनंद यादव, रा. रं. बोराडे, नागनाथ कोतापळे, वासुदेव मुलाटे, भास्कर चंदनशीव इत्यादींचे ग्रामीण साहित्य महत्त्वपूर्ण आहे.

पुस्तके

- (१) इंधन - हमीद दलताई
  - (२) तणकट - राजन गवस
  - (३) ऐसा कुणबी गोपाळ - भारत काणे
  - (४) राघववेळ - नामदेव कांबळे
  - (५) धूळपेरणी - शेषराव मोहिते
  - (६) गोतावळा - आनंद यादव
  - (७) पाचोळा - रा. रं. बोराडे
  - (८) बारोमास - सदानंद देशमुख
- (वरील संदर्भीय पुस्तकांचे परीक्षण करणे.)

(४) **दलित साहित्य** - समाजातील उपेक्षित, दलित समाजातून लेखकांनी दलित साहित्य निर्मितीचे प्रयत्न केलेले आहे. तळागाळातील लोकांचे जगणे किती भयानक असते, दारिद्र्याशी त्यांचा संघर्ष कसा असतो हे महात्मा फुले, आंबेडकरी प्रेरणेतून वेदना - विद्रोह, संघर्ष असे दलित साहित्याचे स्वरूप आहे. दया पवार, उत्तम कांबळे, लक्ष्मण माने, लक्ष्मण गायकवाड, बाबुराव बागूल, नारायण सुर्वे इ. दलित साहित्यिकांनी दिलेले योगदान महत्त्वपूर्ण आहे.

पुस्तके

- (१) बलुतं - दया पवार
  - (२) तराळ अंतराळ - शंकरराव खरात
  - (३) आयदान - ऊर्मिला पवार
  - (४) उचल्या - लक्ष्मण माने
  - (५) उपरा - लक्ष्मण माने
  - (६) प्रबुद्ध - (भा. द. खेर)
- (वरील संदर्भीय पुस्तके परीक्षणासाठी आहे.)

(५) **स्त्रीवादी साहित्य** - स्त्रियांचे जगणे कालानुरूप बदलले आहे. शिक्षणामुळे स्त्रियांच्यामध्ये जागृती आलेली आहे. गौरी देशपांडे, रझिया. स्त्री स्वातंत्र्यवादी विचार स्त्रीवादी साहित्यातून दिसून येतात.

पुस्तके

- (१) गौरी देशपांडे - मुक्काम
- (२) हंसा वाडकर - सांगते ऐका

- (३) गौरी देशपांडे - गोफ
(वरीलप्रमाणे संदर्भिय पुस्तके परीक्षणासाठी आहेत.)

अशाच प्रकारे,

- (१) महानगरीय संवेदनाशील साहित्य
(२) प्रबोधनपर वैचारिक साहित्य
(३) जनवादी साहित्य
(४) ललित गद्यात्मक
(५) आत्मकथनपर साहित्य
(या साहित्यप्रकारांतर्गत महत्त्वाची पुस्तके परीक्षणासाठी विद्यार्थ्यांना देणे.)

(५ क्रेडिट मार्क)

(१) क्षेत्र कर्म (Field work)

- (१) संकलन
(२) संपरीक्षण
(३) विश्लेषण
(४) वर्जन
(५) योग्य त्या निवेदकाची निवड
(लोकगीत अभ्यास / बोली भाषांचा अभ्यास)

(१) चर्चासत्र (Seminar)

- (१) भाषाशास्त्रीय संशोधन
(२) साहित्य- प्रकार अभ्यास
(निवडलेल्या विषयावर चर्चासत्र)

(२) माहिती संकलन (Data Collection)

- (१) सामाजिक व सांस्कृतिक संदर्भ
(२) लेखकांच्या लेखांचे संकलन
(३) लेखकांचा दृष्टिकोण
(४) जीवनवादी दृष्टिकोण

(३) मुलाखत लेखन

- (१) प्रश्नावली तयार करणे - पूर्वनियोजन करणे
(२) संभाषणाचे ध्वनिमुद्रण
(३) पुनर्लेखन
(४) मूल्यमापन
(५) निष्कर्ष.